

לעליה האשכנזית בא"י במאה הט"ו

(לאור מקורות לועזיים)

א. עליתם של יהודי גרמניה לא"י ביבשה, דרך תוגרמה

גזרת הרפובליקה הונציאנית, משנת 1428, על אסור הסעת יהודים באניות, המהלכות מחופי וינציאה לא"י, עקב גרושם הראשון של הכומרים הפרינציסקנים מתאי „קבר-דוד“ בירושלים⁽¹⁾, לא בטלה, כידוע, אלא סמוך לשנת 1487 והיא שיתקה או צמצמה בעקר את העליה האשכנזית.

יהודי איטליה ניסו, כפעם בפעם, להבקיע, בכ"ז, את חומת הגזרה. כי א"י הדרך עשה, למשל, ר' אליהו מפרארא, בשנת 1435, לא"י ואי הדרך הגיעו אגרותיו, השלוחות מא"י, אל עיר מולדתו האיטלקית?⁽²⁾ אף דברי אגרת ר' יצחק

(1) כידוע נגרם גרוש זה ע"י יהודי גרמני עשיר ויהודי א"י בכלל, שבקשו לקנות את התאים האלה מידי בעליהם הפרינציסקנים ואף השתדלו על כך לפני השלטונות. להארת המאורע הקטן הזה, אשר תוצאותיו היו כה קשות ליהודי איטליה ואשכנז, כמוכה מאגרת ר' יצחק צרפתי (ראה הערה 3), ואשר צמצם מאוד את העליה לא"י, במשך ששים שנים רצופות, יש להוסיף על המקורות, אשר בהם השתמש גרץ, כרך ו', ציון ו', לשם גלוי הרקע ההיסטורי של האגרת, גם את התעודה המפורטת של הנוסע פליכס סבריי, משנת 1483, הנזכר, בגוף מאמרנו, להלן: — — — „היהודים — מספר הנוסע — עמדו ובקשו זמן רב מאת השלטן למסר להם את המקום הזה, כדי שיוכלו להפוך אותו למקום תפלה והם מבקשים אותו על כך עד היום הזה ואלו הנוצרים מאנו למסרו. השלטן חקר אחר קדושת המקום וכו' וטען: גם הסרצנים יעריצו את דוד, כאחד קדוש וכו' ע"כ לא יהיה המקום לא לנוצרים ולא ליהודים, כי אם נקה אותו לעצמנו. אחר הדברים האלה בא השלטן לירושלים, סתם את הפתח הפנימי המוביל מתוך המנזר, חלל את התא, הרחיק משם את הבמה הנוצרית, נתן את הפסלים, בער אחר התמונות והכשיר אותו כמקום תפלה למוסלמים, בפתחו בו פתח חדש כלפי חוץ, למען יוכלו הסרצנים להכנס בו בכל שעה אשר ירצו; ומאחר שהמקום אשר מעל גג התא היה שיך לנוצרים וכנסיה גדולה ויקרה נבנתה שם ע"י מלך הפרנקים וכו' צוה השלטן להרס גם בנין זה, לסתור את תקרתו ולסתום את פתחו, למען לא ידרכו הנוצרים על גג המסגד ובדרך זו אבדו הנוצרים את שני המקומות הקדושים והיקרים האלה, עקב עקשנותם של היהודים ועמידתם על רכישת המקום התחתון שעליו הם מבקשים את השלטן עד היום הזה.“ (ראה: Colonel Sir C. H. Vatson: The Story of Jerusalem, London 1918 עמ' 7—256). הגרוש הצטמצם, איפוא, רק בשני התאים המזרחיים של הקומה התחתונה ובהריסת האגף המזרחי של הכנסיה, אשר מעל לתאים האלה, בשעה שהאולם הגוטי בכללו, אשר בקומה השניה וכן האולם אשר מחת לו נשארו בידי הפרינציסקנים, עד שנת 1523 ושנת 1551, אשר בהן נדחקו וגורשו אחרון ועולמי מכל קומפלקס הבנינים של „קבר דוד“; והשוה את השתלשלות הגרושים בספרם של H. Vincent et F. H. Abel, Jerusalem nouvelle, II, כרך II, שנת 1922, מעמ' 421 ואילך. אגב יש לציין כי אין דבריהם נקיים, בכמה מקומות, מסוביקטיביות ובעקר אין הם מדויקים לגבי יחסם של היהודים, בימי הביניים, לקבר-דוד. הם מסתמכים, בעקר, על ר' יצחק חילו שהנהיג, כידוע, מקור אכזב ומוזיף בתכלית.

(2) ע'י אגרתו, המעמ' ג', עמ' 80—77.

צרפתי³) על הפקודה להטיל כל יהודי, אשר ימצא בירכתי האניות, „אל הים ואל שאונר“, יש בהם משום רמז, כי יהודים מועטים שמו בכ"ז את נפשם בכפם, קנו את לב רבי החובלים וסכנו את חייהם בנסיעה על הים; ודברי הנוסע Stefan von Gumpenberg, משנת 1449 יוכיחו: בדרכו מא"י לאיטליה עלה, הוא וחבריו, בחוף לימוסון, על אניה, שעשתה את דרכה אל ארץ הקדש, כדי לבקש בה אחרי גרמנים בני מולדתם, כי לדברי רבי החובל היה רובם של מאת עולי הרגל, הנוסעים באניות, גרמנים. „בעלותנו אל האניה — מספר הנוסע — בקשנו פה ושמ, אך לא הכרנו איש וכו'. בקרב הנוסעים לא מצאנו כל פרנקי, כל שוואבי, כל באיירי, כל אוסטרי, כי אם פולנים, פרוסים, זיילנדים, פלמינגים, נידרלנדים ונוסף עליהם גם שמונה יהודים“⁴). במחצית השניה של המאה ה'טז' מת ונקבר בא"י ר' יעקב בן שמשון, אשר שמש תחלה ברבנות בר Mestres וב-Cremona שבאיטליה.⁵ ויש לשער שאף הוא נמנה על אלה, אשר הגיעו באניה איטלקית אל חופי א"י או סוריה. לפי השר'ת לר' יוסף קולון, סי' ה', הגיעו במחצית השניה של המאה ה'טז', שני שליחים מא"י, אל אחת הקהלות (האיטלקיות כנראה), כדי לאסוף גם בה תרומות לטובת קהלת ירושלים⁶ ויתכן, כי אף אלה עשו את דרכם באחת האניות האיטלקיות מא"י לאיטליה. בשנת 1481, כשבע שנים לפני הודעת הרע"ב על בטול הגזרה, מודה ר' יוסף מנטוביאי (הוא⁷ da Montagna) תושב לומברדיה, לה' על „רוב רחמיו וחסדיו, אשר גמלנו, שהציל אותנו מכמה סכנות אשר עברנו בימים וביבשה“⁸). קרוב לוודאי, כי עשה את דרכו באניה ונציאנית, כי בבואו אל עיר החוף הסורית בירות הוא משהו אותה לונציה ועומד על הבדלי תנאי החיים בשתי הערים הללו⁹). אגרותיו, השלוחות מא"י אל משפחתו בלומברדיה הגיעו בודאי אף הן באניות וינציאניות ואולי בידי יהודים, אשר

(8) נתפרסמה, כידוע, ע"י א. יעלינגק, יחד עם „קונטרס לגזרות תתנ"ו“, ליפסיא, שנת תר"ד לפ"ק. ש. רוואנס, דבי"י היהודים בתוגרמה, חלק א' תר"ץ, עמ' 15, משתמש בכותרת של „האגרת אל קהלות הקדש היהודים, הנמצאים באשכנז, להודיע להם מיטב ארץ תוגרמה ויתרון מלכות ישמעאל, מאת ר' יצחק צרפתי ז"ל“, כשם מקורי, אך לאמיתו של דבר אין הכותרת אלא מעשה ידיו של יעלינגק; וראה הקדמתו הגרמנית, עמ' VI, הערה 3.

(4) ראה: Getruckt zu Franckfort — — — Reyssbuch dess heyligen Lands am Mayn / by Johann Saur, in Verlegung Francisci Nicolai Rothen / im Jahre MDCIX s. 456

(5) ראה: H. J. Zimmels, Erez Jsrael in der Responnenliteratur des späten Mittelalters, MGWJ, 1930 s. 60 עמ' 37.

(6) השוה „ולזה שלחו שני נבדרים לבקש בכל תפוצות הגולה לסייע להם במרעון השעבוד הנזכר“ (שם שם) וראה פרטים במאמרו של Zimmels עמ' 62.

(7) על סרוס השם מנטוביאי מ-da Montagna, ראה הערתו של ש. ה. קיק. „ציון“, שנה א' ספר ב', טבת תרצ"ו, עמ' 255—256.

(8) ראה המעמר ג' עמ' 89. (9) שם, שם.

העזו, כר' משולם מוואלטארא, הנזכר להלן, לנסע בהן אל חופי איטליה. בשנת 1481 נוסע ר' משולם מוואלטארא באניה המהלכת מצרימה ובשובו מא"י הוא מסכן את נפשו ואת נפש חבריו ועולה באניה של „גבורים, שרים ואדונים“, עולי-רגל נוצרים, שהיו „כולם אשכנזים וצרפתים רשעים“, כשבעל האניה מעלים בראשונה, כנראה, בהסכמתם, את יהדותם¹⁰).

לא כן יהודי אשכנז. אגרת ר' יצחק צרפתי, המגוללת לפנינו את פרשת הטרגדיה של יהדות גרמניה, הדווייה והסחופה, במחצית הראשונה של המאה ה"ט, מבליטה למדי עד כמה „נבוכים הם (יהודי אשכנז) בארץ, סגר עליהם הים, לא ידעו אנה ילכו מרוח הצרה ואנה מפניה יברחו“. „אבד מנוס מנהם“ — טוענים שני היהודים מאשכנז, אשר נקרו לפני ר' יצחק צרפתי — ותקותם מפח נפש, וזו גדולה מכולם, כי בימים הראשונים החכמים היו רואים את הנולד והמוקצה ואף אם היו מחוסרי צידה לדרך היו משימים נפשם בכפם ובנפשם יביאו לחמם — — — והיו מניחין ארץ העמים, ארץ ציה וצלמות, לבא אל ירושלים, ארץ החיים, אדמת קדש, הלולים, ועכשיו נגזרה גזרה לגזרה ואינם מניחים שום יהודי לעבור“. ספק, איפוא, אם העזו יהודי אשכנז לעבור, בתקופת הגזירה הממושכת, מגרמניה לאיטליה, על מנת לנסות את מזלם, לפני רבי החובלים, ולעלות באניות ונציאניות לא"י. בשבת הרע"ב, בשנת 1487, בניאפול, לא ידע עדיין על בטול הגזרה¹¹ ועל אחת כמה שלא שמעו עליה יהודי אשכנז, אשר גם לכתחילה לא ידעו אל נכון את „אמיתות סבת מניעת דרכי ציון“, כלשון האגרת של ר' יצחק צרפתי.

מאיךד אנו למדים מתוך מאמרו הגרמני החשוב של H. J. Zimmels „א"י בספרות השו"ת של ימי הבינים המאוחרים“¹², כי יהודי גרמניה שאפו אף יצאו גם בתקופת חרום וגזרה ממושכת זו לא"י, אלא שאין המחבר מנסה לנתח את התעודות, אשר קבץ, לאור גזרת אסור הנסיעה בדרך הים. מפאת חשיבותן היתירה של התעודות הללו לגבי הנושא הנדון בפרק הזה, מן הראוי לעמוד עליהן במיוחד ולהרצותן בלשון המקורית.

כמה וכמה מן התעודות, השמורות בשו"ת של חכמי אשכנז, במאה ה"ט, מוכיחות, כי בחלקם לא יצאו יהודי אשכנז, אלא כדי לשלם את נדרם, אשר נדרו, בצר להם, לעלות לא"י ויש מהם שגם התחרטו על כך ובקשו מאת הרבנים להתיר להם את נדרם, אך יחד עם אלה לא נעדרו גם „אותם, שהם בני עליה, ואם הם

¹⁰ ראה ירושלים של לונץ, כרך א', עמ' 209.

¹¹ המעמר ג', עמ' 143. רק במלרמו שמע הרע"ב, כי „שם (בסרגוסה) בקצה ארץ ציפליה“ יבוא דוגיאות וינציאני בעת ההיא, החולכת בברוטי, קרוב לירושלים“, אלא שיהודי פלרמו, שבקשו לעכבו ולהושיבו בקרב עדתם, גרמו כי יחמיץ את ההזדמנות הזאת.

¹² ראה חצרה 5.

מועטים, שכוונתם לעלות לירושלים" (13), כלשונו של ר' יצחק צרפתי באגרתו הנ"ל. בשו"ת לר' משה מינץ, סי' ע"ט, שמורה שאלתו של ר' יהודה, שנדר בעת צרה לעלות לא"י וחזר בו, אם יש להתיר את נדרו. על כך משיב ר' משה מינץ, כי שמע בילדותו, שהיו מתירים נדרי עליה, בתנאי שאת הסכום הנועד להוצאות הדרך יש לנדב לצרכי צבור (14). „וכן שמעתי — ממשיך ר' משה מינץ — על ר"ג מהר"ר הלל ז"ל (חי במחצית הראשונה של המאה הט"ו), שנדר לעלות לא"י ועקר נפשו ובא עד לק"ק ווינא ושם נתחרט, והתירו לו הלומדים נדרו, ושב למקומו ערפורט" (15). בשו"ת לר' יעקב ווייל, סי' ט', מדובר ב"ר' דוד גנ"ש, שדר במייידבורג (מגדבורג) ויעזוב את אשתו דרך קטטה בסבת חמיו (ר' דוד ורנק, שמש, בשתי עשרות השנים הראשונות, של המחצית השניה של המאה הט"ו, בכהונה בנירנברג) ודעתו לילך לירושלים אל אמו, אשר היא שם, ונהרג על הדרך ונקבר במייידבורג" (16). ר' משה, אביו של ר' יוסף בעל „לקט יושר", שדר ככ"ח שנים באוגשבורג, נדבו לבו לעבור אורחות ימים, לעלות לארץ הקדושה, אך בדרך אשר הלך בה גוע וימות קודם שנת רי"ט (17). אחיו של ר' יוסף זה הספיק לפני צאת אביו או אחריה להגיע לירושלים ואף לחזור ממנה שנית לגרמניה (18). כן מזכיר בעל לקט יושר ספר „א"ח (אורח חיים), שבא מעה"ק דירושלים תוב"ב" (19) ובודאי שהובא בידי אחד מיהודי גרמניה, שחזר אף הוא מא"י. „מלקט יושר" אנו למדים גם על אשה אחת, „שבשעת הזעם, כשנפטרה בתה, נדרה נדר זה", „לילך לעיר הקודש", אלא שהיתה דוחה, כפעם בפעם את מועד צאתה ורק כשצערה גובה המס צעקה לילך, ודיה לצרה בשעתה, כי מאז לא נשמע על פיה יותר זכרון עלייתה, עד כי חזר אליה גובה המס וכן נהגה תמיד, עד שהיו הכל מרננים עליה" (20). ר' משה מינץ הנ"ל, אשר פעל במחצית השניה של המאה הט"ו בגרמניה ובשנת 1474 בפוזן, התכוון אף הוא, בסוף ימיו, לעלות לא"י. על שאלה אחת, הנשאלת לפניו, הוא מקצר בתשובה ומודיע: „הנה אהו[בני] טרידנא מאוד בדבר מצוה לעלות לאדמת הקדש אי"ה וכן יזכיני השם להצטרף המחשבה למעשה

(13) ראה אגרת ר' יצחק צרפתי (הוצ' ילינק עמ' 20).

(14) ראה Zimmels עמ' 60; שו"ת לר' משה מינץ, הוצאת למברג, שנת 1851, דפוס

ר' פנחס משה באלאבאן.

(15) שם, שם. והשוה „לקט יושר", הוצאת י. פריימן, מבוא, עמ' XXVI.

(16) השוה י. פריימן, מבוא, עמ' XXIV; Zimmels עמ' 60.

(17) היינו, לפני שנת 1459. ראה „לקט יושר" ספר ב', עמ' 85; מבוא, עמ' VIII;

Zimmels עמ' 8;

(18) „לקט יושר", ספר א', עמ' 9; Zimmels עמ' 62;

(19) „לקט יושר", „אורח חיים" עמ' 57;

(20) שם, ספר ב', עמ' 25 והשוה Zimmels עמ' 62;

וגם הספרים שלי מונחים באוצר, לכן לא אבוא לפסוק הלכה, לעשות מעשה וכר²¹). הנענו, איפוא, יהודי גרמניה אלה, לקול הקורא של ר' יצחק צרפתי, החוננו: להבות אש תוכחה, על אשר אין יהודי אשכנזי מבקשים להם דרכים אחרות, דרכים ביבשה, אל א"י והאם יצאו לעלות בדרך תוגרמה, היא דרך ארץ החיים כילו, דרך יבשה עד ירושלים, כאשר התוה לפניהם בעל האגרת? בכל התעודות הנ"ל אין כמעט כל רמז על גזרת אסור הנסיעה על הים ועל דרך היבשה אשר התוה ר' יצחק צרפתי. בתשובה על שאלה, במחצית הראשונה של המאה ה"ט, אם יש לעלות לא"י, עונה ר' ישראל איסרלין (מת בשנת 1460): „מהו שכחבת עוד מעלייתך לארץ צבי ולעיר הקודש, שתבנה במהרה בימינו, אי מצוה וזאת עתה, אפילו תלמיד חכם, הואיל ואין לנו בעוונות קבוץ בחורים ותלמוד תורה לשם. דע לך, כי בודאי שבח גדול ומעלה יש לו לאדם הדר בא"י וכל שכן בעיר הקודש, לתועלת לעולם הבא וגם לעולם הזה. אמנם שמענו כמה פעמים שיש ג' בני ברית מערביים, נחשבים לרשעים גמורים, מוסרים מפורסמים והם טורדיני ומבלבלים האשכנזים, שהם שומרי תורה וגם כי המזונות דחוקים ומצומצמים לשם מאוד והרווחים קשים, מי יוכל לעמוד בכל זה, מלבד גודל רשעת הישמעאלים אשר לשם, לכן כל איש ישער בעצמו, בהשגת גופו וממונו ובאיזה דרך יוכל לעמוד ביראת השם ובשמור מצוותיו, כי זה כל האדם²²“. הנמוקים לקשי העליה לא"י בזמנו אינם גזרת האסור לנסוע על הים והסכנה להיות מוטל „אל הינו ואל שאוננו“, כי אם המצב הכלכלי והרוחני הירוד בא"י. לעומת ר' ישראל איסרלין מנמק ר' משה מינץ את קשי העליה לא"י גם בשבש הדרכים ובסכנת הגוף, וגם במצב הירוד בא"י: „בזמן הזה נשתבשו הדרכים ואיתא ביה כמעט סכנת גוף וממון וכן עתה יש שם תדיר סכנה. טובא (כנראה טובים) היו חללי חוב וגו' וכן מי שאין לו די ספוק קשה לו שיפזר בלא קיבוץ והרויח וקפץ ידו מליתן נדקה וכן שמא ח"ו נצרך לבריות וכן כמה ענינים כיוצא בזה²³“ וכר. הנתכוון ר' משה מינץ בשבש הדרכים ובסכנת הגוף והממון לדרך הים, או לדרך היבשה? ואנן לדרך היבשה כלום לא הגיע אליו הד אגרתו של ר' יצחק צרפתי?

רמז להד אגרתו של ר' יצחק צרפתי יש לבקש אולי בנמוקם של חכמי אשכנז במאון התרת נדרה של אותה אשה „שהכל היו מרננים עליה“, על שאין היא מקימת את דבריה ועולה לא"י: „יש בידי ספר ישן — כותב ר' אברהם מקצנלנבוגן לבעל „לקט יושר“ — וכתוב בו: „הורה ר' שמואל החסיד, הנודר בשעת צרה אין לו הפרה עולמית“, ואשה זו לא נשתנה עניינה במידי לגריעותא, לא בגופה ולא בממונה ולא בשבש

(21) שו"ת סי' ק"ז; Zimmels עמ' 60;

(22) פסקים וכתבים סי' פ"ח, השוה Zimmels עמ' 56;

(23) ראה שו"ת, סי' ע"ט, כנ"ל.

או בסכנת הדרכים ולא בשום דבר שבעולם, בעת ששלחה אלי להתיר נדרה, ממה שהיה בשעה שנדרה" (24) וכו'. כלום אין דברי ר' אברהם מקצנלנבוגן מיוסדים על תאור בטחון הדרכים ביבשה לא"י, שבאגרת ר' יצחק צרפתי? כלום יכול היה ר' אברהם מקצנלנבוגן לכתוב, בתקופת אסור הנסיעה בים, כי לא חל כל שנוי לרעה בשבוס הדרכים ובסכנת העליה לא"י, אלמלא נענו כבר יהודי גרמניה לקול הקריאה של אותה אגרת ויצאו לעלות דרך תוגרמה לא"י? מן הראוי להדגיש שר' משה מינץ, העומד בשו"ת שלו, סי' ע"ט, על שבוס הדרכים וסכנת הגוף והממון, הכרוכים בעליה לא"י, אינו מהסס לצאת, בסוף ימיו, לארץ הקדושה. ואולי היה גם בזה משום תגובה על קול הקורא של ר' יצחק צרפתי?

גרץ, בנתחו את אגרת ר' יצחק צרפתי, הביע את ההשערה, כי קול הקורא מצא הד בלב יהודי ארצות אשכנז וכי הללו הרבו לעלות לתוגרמה ולא"י (23). אך הוכחות היסטוריות ודאיות, על עליה ביבשה, טרם נמצאו לנו. גם לאחר כל תעודות השו"ת הנ"ל, עד היום הזה, ידיעה בודדת ויחידה על עליית יהודי אשכנזי ביבשה לא"י, חדש לנו ת. א. פריימן, במאמרו האחרון, "שליחים ועולים" (26). המספר על "התלאות והיסורין, שעברו על ראש ר' יחיאל בר' שלמה, אשר נסע דרך בוהימאיה, פולניה, רוסיא, קוקו, פרס ובבל לא"י, כדי לשלם את נדרו, אשר נדר בעת צרתו". המחבר מדגיש אל נכון, כי "הסבה, שהכריחה את העולה העלוב הזה להרחיק נדוד, דרך ארצות המזרח, כדי להגיע לא"י — יסודה, בלי ספק, בגורת האסור להוליך יהודים בספינה לא"י, אך ראויה לתשומת־לב היא גם העובדה, שאין אותו עולה עובר כלל את ארץ תוגרמה, כאשר התוה ר' יצחק צרפתי.

תחת הידיעה הבודדת הזאת מבקשת התעודה הנוצרית דלקמן, אשר טרם נאספה אל תולדות הישוב היהודי בא"י, להוכיח, כי אכן רבה היתה השפעת אגרת ר' יצחק צרפתי על יהודי אשכנז, וכי לא מועטים מהם נענו גם עלו, דרך תוגרמה, לא"י הנכספת:

הנוסע Sebald Rieter, משנת 1479, מוסר לנו פרטים, רבי ענין אלה: "להלן תאור הדרך ביבשה מנירנברג ומן המחוזות הסמוכים לה ועד ירושלים, כפי שצין לי אותה יהודי בירושלים, שעבר בה זה לא כבר. את הדרך הזאת אפשר לעבור בבטחה רבה ומרבית היהודים, הבאים מארצות גרמניה אל ירושלים, יעשו את דרכם ביבשה: ראשית [יסעו] בנירנברג לפוזן, אשר בפולין, ע' מילין

(24) "לקט יושר", ספר ב', עמ' 25;

(25) גרץ-שפ"ר, כרך ו', עמ' 242.

(26) ראה "ציון", סדרה חדשה שנה א' טבת תרצ"ו, עמ' 193.

גרמניים, מפוזן ללובלין, אף היא בפולין, כס' מילין גרמניים. מלובלין ללמברג כל' מילין גרמניים, מלמברג דרך הואלאכאי, לשוטץ (חוטין), כל' מילין, מחוטין לויסנבורג (כיום אקרמן), שעל הים, היא עיר בקצה הואלאכאי, כל' מילין גרמניים, מויסנבורג, ע"פ הים, חמשה או ששה ימי נסיעה לצשומשין (סמסון), היא עיר בתורכיה ומסמסון, כששה—שבעה ימי נסיעה עד טוקת, אף היא עיר מצוינה בתורכיה. מטוקת כט"ו ימי נסיעה, דרך תרכיה, עד חלב, היא עיר השייכת לשלטון בקהירו וסוחרי וינציאה ירבו בה את סחרם. בדרך עד חלב כפרים רבים וגם עירות, ע"כ אפשר לעשות את הדרך גם בלילה, מחלב ועד דמשק כשבעה ימי נסיעה. דמשק היא עיר השלטון ואף בה ירבו הוינציאנים את סחרם. מדמשק כששה ימי נסיעה עד ירושלים".

„בדרך ארץ הואלאכאי יש לקחת משמר לוייה, כי הנסיעה בה אינה בטוחה כ"כ, אולם בארץ תורכיה אין צרך במשמר, כי מצא ימצא הנוסע, עפה"ר, בדרכו עד חלב, בני לוייה מבין הסוחרים התורכים, אשר בחברתם הנסיעה בטוחה מאד, אולם מחלב אל ארץ השלטון יש לדאג למשמר ולמתרגמן" (27).

על דברי Seald Rieter אלה חזור, מלה במלה כמעט, גם Johann Tucher, אשר נסע עמו באניה אחת לא"י (28) וכנראה שאותו יהודי אשכנזי בירושלים מסר את דבריו, על הדרך ביבשת אירופא ולאורך ארץ תוגרמה, בנוכחות שני הנוסעים, או שהנוסע האחד העתיק את דבריו מרשימות חברו לדרך (29).

כאלו הד אגרתו של ר' יצחק צרפתי עולה מתוך דברי היהודי, איש שיחם של שני הנוסעים הנ"ל, כר' יצחק צרפתי כן מדבר גם הוא על התנועה המסחרית הגדולה, דרך ארץ תוגרמה לא"י, וכמוהו כן מצין ומדגיש גם הוא את הבטחון בדרכים, בחברתם של הסוחרים התורכים. ברם, אין להציל מדברי היהודי האשכנזי, אשר הגיע סמוך לשנת 1479 לירושלים, מדוע בחרו יהודי גרמניה לנסע תחלה מנירנברג, צפונה מזרחה, עד פוזן, כדי לעשות ממנה את דרכם, דרך עקיפין וארוכה כ"כ, עד אקרמן, שעל מפרץ הדניסטר ומשם, דרך חמשה־ששה ימים, באלכסון, ע"פ הים השחור, עד סמסון, שבקצה הצפוני של חצי אי אסיה הקטנה, כדי להמשיך אותה, לרחב חצי האי המזרחי, עד חלב ומדוע לא בחרו בדרך ארץ

(27) ראה: R. Röhrich & H. Meisner, Deutsche Pilgerreisen nach dem heiligen Lande („Deut. Pilg.") Berlin, 1880, s. 112—113 (ולהלן בקצרה).

(28) ראה Reysbuch dess heyligen Lands (ע"פ הערה 5), עמ' 675. על נסיעתם המשותפת, שם, שם, עמ' 652. והשוה „Deut. Pilg.", עמ' 111 ועמ' 499.

(29) שניהם כאחד חוזרים על ההודעה: „כפי שצין לי אותה (את הדרך) יהודי בירושלים", המובאה לעיל. מקורו של טוכר נחשב, בדרך כלל, למקור חשוב יותר מזה של ריטר. עורכי ה-Deut. Pilg. בעירים, שם עמ' 111, כי בדרך כלל אין השלמותיו של ריטר לדבריו של טוכר בעלות ערך רב, אך בנדון דידן יש להדגיש, כי ראשיתה של התעודה, הנדונה בזה, מפורטת ונכבדה אצל ריטר יותר מאשר אצל חברו טוכר.

הבלקן הקצרה, עד קושטא, שהיתה זה כבר בידי התורכים; או במלים אחרות: מדוע לא נענו יהודי גרמניה לעצת ר' יצחק צרפתי לעבור רק ששה מלין בים בלבד (הכונה היא בודאי לבוספורוס) ויבחרו בדרך ארוכה פי כמה, הן ביבשת אירופא והן בים השחור; אך יתכן, כי היחס השונה לטובה אל היהודים בממלכת פולין, זו הארץ, אשר שמשה, בדרך כלל, מקלט ליהודי אשכנז, המגורשים והנרדפים, הוא הוא אשר קבע, אולי, את דרך המעבר הארוכה הזו, אם גם לא מן הנמנע הוא, כי יהודים אחרים בחרו בכ"ז בדרך הקצרה, מגרמניה ועד קושטא, כפי שהתוה אותה ר' יצחק צרפתי. עדותם של זיבלד ריטר ויוהן טוכר מלמדת, עכ"פ, כי עוד שלשים-ארבעים שנה, לאחר עריכת אגרתו של ר' יצחק צרפתי, נתעוררו, או המשיכו, יהודי גרמניה לעשות את דרכם לא"י ביבשה וכי רק בין שנת 1479 ושנת 1487 (שנת עליית הרע"ב לא"י) בטלה גזרת האסור על הנסיעה באניות וינציאה לא"י בטול גמור.

גם לאחר בטול הגזרה הנדונה הוסיפו בודאי יהודים מועטים לעבור בדרך הסוחרים התורכים, הבטוחה והארוכה, לאורך כל אסיה הקטנה, לא"י. ראייה בודדת על כך תשמש עדותו של הנוסע הצ'כי Martin Kabátník, שנסע, בשנת 1491-2, יחד עם יהודי, חברו לדרך, מקושטא לא"י³⁰, אלא שרק דרך הים, הקצרה והנוחה יותר, שנפתחה שנית לפני יהודי אירופא, יכולה היתה להגביר את העליה המחודשת, לאחר דלדולה במשך ששים שנים רצופות כמעט: „ובכל שנה ושנה באים יהודים עם הגיליאי ווינציאני ועם הפלגריני עצמם — כותב הרע"ב בשנת 1488 — ואין מעבר בטוח כמוהו"³¹. ואכן בסוף המאה הט"ו מתגברת נסיעתם של יהודי אירופא, בודאי גם עקב גרוש ספרד, לא"י גם בים, או רק בים. החכם הוינציאני האלמוני, תלמיד הרע"ב, בא בשנת 1495, בלויית 150 יהודים, הנוסעים מוינציאה לבירות, באניה, מסחרית כנראה, שרב נוסעיה יהודים: „בכל המקומות אשר עברנו נכנסו היהודים בדוגיאות. קצתם הגיעו לבארוטו (בירות) וגם עם הגאליאצה דל טראפיקו באו לבארוטו כמו ק"נ נפש, כולם עניים ואביונים ומרודים, או היינו שם ג' מאות נפשות"³².

(80) ראה ZDPV, שנת 1898, עמ' 47.

(81) המעמר ג', עמ' 143.

(82) שם עמ' 154.

ב. עזרתם של יהודי אשכנז לעולי-הרגל הגרמנים-הנוצרים בירושלם.

פרטים מועטים וקצרים על יהודי גרמניה או אשכנז, בעשרות השנים האחרונות של המאה ה־ט"ו, בירושלם, שמורים גם בתאורי המסעות של עולי הרגל הגרמנים הנוצרים האחרים מן הימים ההם וכדאי שנתן את דעתנו עליהם. רבות סבלו עולי הרגל הנוצרים משעת עליתם בחוף העיר החרבה והשוממה יפו³³) ועד בואם אל ירושלים; ואף בעיר הקדש עצמה היה הלעג והקלס. ההתגרות והסקילה באבנים מנת חלקם, בהראותם ברחובותיה. אמנם, דאג דאג להם ה"גארדיאן", בא כח הכנסייה הנוצרית על הר ציון, אשר היה נקרא לבא אל כל אנית עולי-הרגל בחוף יפו, כדי לתוך בין השלטון ובין העולים ולפתור את שאלת מסי הדרכים, השוחד והתשלומים הכבדים, אשר נדרשו מאת הבאים, אף לזה אותם בדרכם הקשה והעקובה זלולים, סחיטת כספים ושוד, מצד שוכני הכפרים והבדוים, החונים בין יפו לירושלים, וכן טפלו בהם, בעולי הרגל הזרים, כמרים מדריכים, אשר ידעו לדבר עמהם בלשונותיהם, האיטלקית, הצרפתית, הגרמנית והלטינית³⁴); ואעפ"כ נזקקים היו עולי-הרגל, לפעמים, גם לעזרתם של יהודי העיר הזאת. עולי-הרגל אשר מנו בקרבם, עפה"ר, הרצוגים, גרפים ואנשי יחסין מארצות גרמניה, או "גבורים, שרים ואדונים", כלשונו של ר' משולם מוואלטארא הנ"ל, אנשים, שהיו, אולי, שותפים לרדיפות, לגרושים, להרג ולשמד, אשר גזרה הנצרות גם על יהודי אשכנז בתקופה הזאת, היו מופקרים, כאן בא"י, לשרירות לבם של השלטונות והאספסוף הערבי, אשר הציקו להם עד מאד ויש אשר התהלכו אויבי עצה ועזרה בחוצות עיר הקדש, עד אשר נזדמנו לסניהם יהודים, יוצאי ארצם, ואולי גם ממגורשיה וקרבתיה ורדיפותיה, ואלה הקלו עליהם את ימי שבתם המועטים בעיר הזאת:

ברנהרד פון בריטנבך, החדור, בדרך כלל, שנאה עורת ליהודים ואשר בקר כבר בשנת 1483 בא"י, ערך עבור הגרף הצעיר של Hanau-Lichtenberg הוראות בכתב על נסיעה לא"י ובין השאר הוא מצין כדברים האלה: בירושלים תמצאו את היין אצל הנוצרים, שהוא הטוב שע"פ האדמה ובזול, ואותו יזמין עבורכם, די צרככם, יהודי בירושלים ושמד מרדכי, שאליו אני אומר למסור בידכם מכתב, ואל תזלזלו בדבר הזה! הם (היהודים) יעשו עמכם בנאמנות רבה ויותר מאשר כל איש אחר זולתם, בכל ארץ הגויים (המוסלמים)³⁵).

³³ על חרבנה של יפו, עי' בראשית המאה ה־XIV, ראה י. ברסלבסקי "ישוב יהודי בעזה במאה הי"ד", "ידיעות החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה", שנה ג', חוב' ד', שבט תרצ"ו, עמ' 134, הערה 6.

³⁴ פרטים האלה חוזרים בכמה וכמה מספרי עולי הרגל הנוצרים ועיין גם בהקדמה החיסטורית של עורכי ה-Deft. Pilg.

³⁵ שם, שם, עמ' 142. כל הנוסעים הנוצרים מכנים את הערבים בשם "גויים"=Haiden או Heyden.

„בחברת קבוצתנו השלישית³⁶ — מספר הנוסע הידוע Felix Fabri, חברו לדרך של ברנהרד פון בריטנבך, בשנת 1483 — נמצא יהודי גרמני והלה שמש אותנו במשך כל ימי שהותנו בירושלים³⁷“. „ביום העשרים (לחדש אוקטובר 1483) הוליך אותנו, עוליה-הרגל, יהודי מירושלים אל מקום אחד בחומת העיר העתיקה והראה לנו שם אבנים גדולות, ארוכות ונוראות, שעוררו בנו השתוממות רבה³⁸). באותה חומה גבוהה בלט מלמעלה עמוד שיש. הערבים אומרים, כי על אבן זו ישב מוחמד ביום הדין, לשפוט את העם בעמק יהושפט³⁹“. „לאחר ראותנו את החומה הוליכנו היהודי, אל בית הקברות היהודי, המצוי למטה, בגיא, במקום הירידה אל עמק יהושפט⁴⁰“. „ביום זה הלכתי עם יהודי גרמני אל בין החנונים בירושלים — — — קניתי לי גם מזרון מרופד צמר-גפן, למען אנוח עליו גם במדבר⁴¹ וגם על הים. את המזרון הבאתי אל תאי אשר באולם — — —“⁴²).

„כאן (בירושלים — כותב הנוסע Grünemberg מקונסטנצה, בשנת 1486 — גרמו לנו „גויים“ סבל רב: דרשו כסף, או הציקו לנו עד מאוד. לא יכולנו שאת יותר את רעתם ונבקש יהודי אחד, שמא יוכל למצא עבורנו אכסניה, בה נוכל להסתגר בפני „הגויים“. היהודי הובילנו אל בית נוצרי אחד, אשר השכיר לנו חדר — — — ובדרך זו עשינו אותו יום במנוחה“⁴³).

הגרף Sigmund von Lupffen — כן מאריך הנוסע הזה, בספורו, להלן — הזמינו להלוות אליו אל בית המרחץ הערבי הנאה, אשר בעיר, וע"כ לקחו עמהם יהודי צעיר, אשר היטיב לשמע גם גרמנית וגם „גויית“. היהודי הצעיר ישב בבית המרחץ על בגדיהם, כדי לשמרם, אך בשובם מצאו אותו, כשהוא בוכה. הערבים, בעלי המרחץ, חפשו בבגדיהם של עולי הרגל אחר כסף ולא מצאו, כי השכילו הגרף ובן ליתו להפקיד את כספם בידי חבריהם לאכסניה, ע"כ תלשו לו, לשומר הבגדים היהודי, את שערו, הכוהו עד זב דם והסתפקו בדמי המרחץ, אשר הוציאו מידי, עוד בטרם שוב הרוחצים מן החדרים הפנימיים. תחת מטר

36) חבורת עשרים האיש, שהתכוננה לעלות אל הר סיני, היתה מחולקת לשלש קבוצות קטנות שבשלו ואכלו בצותא.

37) ראה Reysbuch dess heyligen Lands, עמ' 276.

38) שם, שם. עמ' 285. כונתו כנראה לסנה הדר', מזר' של חומת הר הבית, כפי שמוכח מהמשך דבריו על „עמוד מוחמד“.

39) כזאת יספרו ערביי ירושלים עד היום.

40) שם, שם. עמ' 285.

41) השוה הערה 36.

42) Reysbuch עמ' 286.

43) ראה: Goldfriedrich und Fränzel: Ritter Grünemberg Pilgerfahrt ins heilige Land, Voigtländer Quellenbücher 1912, 80, השוה Deut. Pilg. עמ' 157, שבו מוסרים העורכים את הפסקה הזאת רק בקצורה.

אבנים של פרחחי הרחוב עשו עולי הרגל האלה את דרכם אל אותה אכסניה⁴⁴, שהמציא להם היהודי הראשון. באכסניה, מסים הנוסע גרינמברג את ספורו, פקד אותם יהודי שלישי, אשר היה שומע, אף הוא, גרמנית וערבית, והלה השמיע באזניהם ידיעות שונות על עיר הקדש⁴⁵.

הנוסע הצ'כי Martin Kabátník הנ"ל, המגיע, יחד עם יהודי, מקושטא לא"י, בדרך היבשה, והחדור, כברנהרד פון בריטנבך, שנאה ליהודים⁴⁶, אינו מהסס להודות, כי בהגיעו, בשנת 1491-2 לירושלים, „הראו לנו היהודים יחס של ידידות, כי חברי יהודי היה, אולם גם בלאו הכי, כן נוכחתי, עושים היהודים עם הנוצרים בנאמנות רבה, יותר מאשר כל העמים שם (בא"י) והם מיטיבים עמהם“⁴⁷.

יש ועולי-הרגל הנוצרים היו מוצאים להם מקלט גם בבתי יהודים מגרמניה עצמם, ולא זו בלבד, הגארדיאן של כנסית הרציון, הממונה על ארגון נסיעתם מחוץ יפו ועד ירושלים ובקורם בעיר הקדש, היה מביא אותם, בעצמו, אל בתיים של יהודי אשכנז וקובע להם שם אכסניה, לכל ימי שבתם בעיר. הנוסע Peter Fassbender, אזרח העיר קובלנץ, מספר, בשנת 1492, לאמר: „אח"כ סדר הפטר גארדיאן את העולים בכמה בתים, אשר בהם יוכלו לשבת בטח ובראש וראשונה סדר את הגרמנים בביתו של יהודי, השומע גרמנית ושמו Carele. כאן נמסרו לרשותנו כמה חדרים ושלושה או ארבעה יהודים היו באים למכור לנו את כל הנצרך לנו, ואף אלה היטיבו לשמע את הלשון הגרמנית“⁴⁸.

הגרפים וההרצוגים למיניהם היו עולים ברובם בחוף יפו, כשהם מתחפשים בבגדי עולי-רגל פשוטים, למען לא יודע מוצאם לשלטונות הארץ ולמען לא יסחטו מידיהם סכומי כסף גדולים, אך יהודי גרמניה בירושלים, יש אשר היו מכירים בהם את שליטי הערים והמחוזות, אשר מהם גורשו, או עלו מרצונם הטוב משם לא"י, או שהיו מגלים אותם מתוך מגע ומשא עם בני לוייתם. כן נודע להם, למשל, בשנת 1493, דבר בואו של ההרצוג כריסטוף מביירן, יחד עם הקורפירסט (ההרצוג) פרידריך מזכסן (שהיה בן אחותו): משורר חצרו של ההרצוג, הנס שניידר, חבר אח"כ שיר על מסע אדונו, אשר מת בדרכו מא"י אל מולדתו (את הפרטים על מסע זה אסף שניידר מפי הטבת, אשר לזה את ההרצוג עד רגעיו האחרונים) ובין השאר הוא מספר כיצד עוררה הופעתו של ההרצוג התרגשות בירושלים וכיצד התקהלו היהודים וגם הערבים לראותו:

⁴⁴ שם, שם והשוה Deut. Pilg., עמ' 161—159.

⁴⁵ שם, שם עמ' 120 ב-Deut. Pilg. אינה מובאה כלל.

⁴⁶ להלן הוא כותב: „אין יהודים רעים כיהודי הארץ הזאת, הם רעים מן היהודים בבואה“ ZDPV, 1898, עמ' 58;

⁴⁷ שם, שם. עמ' 49. ⁴⁸ Deut. Pilg., עמ' 257.

Da kamen vil glafi dar
 Juden, haiden, grosse schar
 Die gerten herzog cristof erkennen
 Wa man sein namen heret nennen⁴⁹).

היהודים נזכרים בראש, ואין תימה בדבר: הללו, בני אשכנז ואולי בני מדינתו של ההרצוג, היו המעונינים ביותר „בהקבלת” פני האורח, רם היחס הזה, והתקהלותם היא אשר גררה אחריה גם את התקהלותם של הערבים. אנקדוטה נאה על פגישתם של יהודי אשכנז בירושלים בגרפים ובהרצוגים של גרמניה קשורה בבואו של ההרצוג Bogislaus ה' x מפוממרן, בשנת 1479. רק הכתר ההרצוג בתאר „אביר הקבר הקדוש” — כן מצינים בקצרה ר. ריהריכט (ה. מייזנר⁵⁰) — מהר לעזוב את ירושלים ולשוב אל האניה, העוגנת בחוף יפו, כי הכר הכיר בין יהודי גרמניה יהודי, אשר גרש אותו בשעתו מפוממרן. פחד תקף את ההרצוג פן יבקש היהודי לנקום בו את נקמתו ולגלות את טיבו לאמיר נבלוס (שכם). ואכן נסה היהודי לגלות את אזני האמיר — כן מסימים העורכים הנ"ל את פסקתם הקצרה — על טיבו של עולה הרגל הבורח, אלא שדבריו לא נשאו פרי. (באנית עולי־הרגל הנוצרים, אשר בה נסע, בשנת 1495, גם ההרצוג אלכסנדר Pfalzgraf bei Rhein וכן גיסו הגרף יוהן לודויג מנססאו, נמצא לפחות, גם נוסע יהודי גרמני אחד, שגלוה אליהם ממודון ועד יפו, ויהודי זה הוא שגלה, „כפי שאומרים”, את טיבו של ההרצוג לשלטונות בא"י, עד כי הוכרח לשלם להם מס רב⁵¹).

ג. ישרב אשכנזי בעזה?

בשנת 1497, או 1498, הגיע לירושלים הנוסע Ritter Arnold von Harff הידוע ברשימת המלים והבטויים העבריים, אשר אסף מפי יהודי עיר הקדש⁵². בבאו ממצרים, דרך המדבר, לעזה, נתן אותו האמיר (Armareyo) שבעיר אל בית האסורים ושם בלה, יחד עם בני חבורתו, שלשה שבועות רצופים, כשראשיהם

(49) הוזה את כל הפרטים האלה, שם, שם. עמ' 302—297.

(50) שם, שם, עמ' 516 (בחלק הביבליוגרפי שבסוף הספר). כדאי לצין שבהוצאת פרשת נסיעתו של הרצוג זה באסף המסעות העתיק Reyssbuch (ראה הערה 4) נשמטה האמיוודה הזאת בכללה. (51) Deut. Pilg. עמ' 511, אך אין העורכים מצינים, כי היה יהודי גרמני. לעומתם אומרת פרשת נסיעתו של נוסע זה באסף העתיק Reyssbuch dess heyligen Lands. עמ' 76, כי היה יהודי גרמני.

(52) ראה: F. Babniger, M.G.W.J. LXIX 271—75 וי. קלוונר, ספר השנה של א"י ת"א, תרפ"ג, עמ' 17—114 (השם F. Babinger נותר בספר־השנה, עמ' 115, הערה 2, ע"י טעות דפוס ל-I. Robniger).

ורגליהם כפותים בסד מיוחד במינו, שהוא מציר אותו בספרו⁵⁵). את סבת המאסר והיסורים, אשר נשא בעוזה, אין הוא רוצה לספר, פן יארכו הדברים, אך יעץ ייעץ לכל עולה רגל, או סוחר, האומר לנסוע בארצות „הגויים“, לבל ישלמו כל מס, לא לנוצרים, לא ליהודים ולא למוסלמים, כי בלאו הכי עליהם לפרע, בכל הערים והכפרים, אשר יעברו דרכם, את מסי־הדרכים הנהוגים בהם. „כן ישמר — אומר הנוסע — גם מן היהודים המתגוררים שם והבקיאים יפה בשפתנו, כי הללו מוכנים לרמותנו, להלשין עלינו ולהמיתנו“⁵⁴). דבריו אמורים לרגל מאסרו בעוזה וכנראה שיהודים הם אשר הצילו מפיו, או מפני בני חבורתו, כי לא סוחרים הם, כי אם עולי־רגל, החייבים בתשלום מסים גדול הרבה יותר מאשר הסוחרים⁵⁵) ויש להסיק, אולי, מן הפסקה „כן ישמר גם מן היהודים המתגוררים שם“, הנסמכת לדבריו על המאסר, כי גם בעוזה ישבו בזמנו יהודים דוברי גרמנית. רבי משה מפראגה, אחד הבורחים הרבים, בימי הירידה ודלדול הקהלה היהודית בירושלים, לפני עלות הרע״ב לא״י ואשר הזמין את האחרון להתאכסן בביתו⁵⁶), לא היה, איפוא, היהודי האשכנזי היחידי, בסוף המאה הט״ו, בעיר הזאת. לדברי פליכס פברי⁵⁷) היו היהודים והנוצרים, בשנת 1483, בעוזה, מרובים מאשר בירושלים ויתכן שהקהלה היהודית בעיר הזאת נבנתה מחרבנה של קהלת ירושלים גם ע״י יהודים אשכנזים.

שנאה עמוקה מחלחלת בדבריו של ארנולד פון הרף ליהודים ואעפ״כ נאלץ היה להפגש עמהם, בכל הערים אשר עבר דרכם: „בכל ערי הגויים (כלומר, הערים העומדות תחת שלטון הממלוכים) והתורכים הייתי מוכרח לארח לחברה עם היהודים בשל הלשון (המשותפת) עמהם“⁵⁸).

⁵⁵ E. von Groote: Die Pilgerfahrt des Ritters Arnoold von Harff, ראה: Köln 1860 s. 159—160 שם, שם.

⁵⁶ כזאת יש להסיק מדבריו, בעמ' 77—76. „בארץ הגויים הייב הסוחר לשלם רק שני דוקטים — אומר הרף, בבאו לאלכסנדריה של מצרים — לו היו יודעים כי עולה רגל אני, כי או הייתי מוכרח לשלם חמשה דוקטים“, הוא התימר, איפוא, בכל מקום כסוחר וכנראה שבעוזה נודעה תרמיתו ונענש.

⁵⁷ המעמר ג', עמ' 126.

⁵⁸ Reyssbuch dess heyligen Lands עמ' 291.

⁵⁸ ראה ספרו (עמ' הערה 53), עמ' 187.

ד. לדבור העברי בירושלים בסוף המאה ה'ט'

„בירושלים מתגוררים יהודים רבים — מספר הנוסע von Harff — בתוכם כמה חכמים מלומדים בחכמת הנוצרים, ילידי לומברדיה ושני כמרים נוצרים, אשר עזבו לפני שלש שנים את האמונה הנוצרית ועברו אל האמונה היהודית“⁵⁹). „כן מצאתי בירושלים שלשה יהודים גרמנים“⁶⁰). „למדתי לכתב את הא"ב שלהם וכן שמרתי בזכרוני, משיחותיהם יום-יום (1), כמה מלים, שאותן הנני רושם בעמוד השני“⁶¹).

כידוע רב ערכו של מקור זה, המלמד על הלשון העברית, „היום-יומית“, שהיתה מהלכת בירושלים, בסוף המאה ה'ט' ויש להוסיף עליו גם את עדותו ואשורו של ברנהרד פון בריטנבך הנ"ל, האומר: „היהודים משתמשים בארצות (או בחבלים) אשר מעבר לים (היינו בא"י) בשפה הערבית, בדברם עם זולתם, אולם בינם לבין עצמם ידברו עברית“⁶²).

הדבור העברי בירושלים, בסוף המאה ה'ט', היה, כנראה, פרי פגישתם של עולים, בני ארצות שונות, אשר היו חסרים שפה משותפת⁶³). יהודי אשכנזי דברו כנראה בהברה האשכנזית ואלו בני ארצות דרום אירופה והמזרח בהברה הספרדית. יש להדגיש, כי רב המלים, הרשומות בספרו של ארנולד פון הרף והמכילות גם שתי מלים „לדיניות“⁶⁴), הגיעו לאזניו של הנוסע במבטא האשכנזי דוקא (1) ומכאן ראייה להסתגלותם של יהודי אשכנזי לדבור העברי בתקופה הנדונה.

⁵⁹ שם, שם.

⁶⁰ בודאי לא היו אלה „כל" היהודים האשכנזים אשר חיו בירושלים, כי אם רק האנשים אשר

נקרו לפניו, ושוחחו עמו.

⁶¹ שם, שם. והשוה לשונו: „ouch vant ich drij duytsche juden bynnen Jhe-rusalem ind ouch sus in allen heydnischen ind turckschen steden, dae mit ich duck geselschaff moist halden vmb der spraichen wil, wilcher alphabet ich schrinen leert ind auch van yerrer daeglicher spraichen etgliche woert behielt etc.

⁶² ראה: Reyssbuch dess heyligen Lands, עמ' 163.

⁶³ ראה י. קלוזנר, ספר השנה, ת"א, תרס"ג, עמ' הערה 52 לעיל.

⁶⁴ את המלים „לדיניות" יכול היה לקלט מיהודי ארצות אחרות, אך יתכן כי נעשו נחלת חישוב

יהודי בירושלים בכללו ונשתלבו גם בדבורם העברי של יהודי אשכנז.